

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Klaipėdos universitetas, Lietuva
Klaipėda University, Lithuania

VOKIŠKOJO IDEALIZMO IR RYTŲ FILOSOFIJOS RECEPCIJA VYDŪNO SĄMONĖS FILOSOFIJOJE

The Reception of German Idealism and Eastern Philosophy
in Vydunas's Philosophy of Consciousness

SUMMARY

The human nature, consciousness, creative power and vitality are the topics of existential philosophy that attracts Vydunas's attention. Considering those topics, he combines Western philosophy, Eastern mysticism, theosophy, and tries to answer the questions: what is human being and what is his relation to the world? At the same time he plumbs the nature and powers of consciousness and its manifestations in culture. The article discusses Hegel's approach to Eastern philosophy, reveals the reception of Indian philosophy in Schopenhauer's teaching, highlights the activities of the 19th century theosophists in Germany and shows their influence on Vydūnas's thinking.

SANTRAUKA

Žmogaus esmė, jo sąmoningumas, kuriamoji galia, vitališkumas – tai egzistencinės filosofijos temos, kurios domina Vydūną. Susipažinęs su Vakarų filosofija, Rytų religijomis ir teosofų idėjomis, jis bando atsakyti į klausimą, kas yra žmogus, koks jo santykis su pasauliu. Spręsdamas šias problemas, Vydūnas analizuoja dvasinės būties prigimtį, sąmonę ir jos galias, kultūros apraiškas. Straipsnyje aptariamas Hegelio požiūris į Rytų filosofiją, atskleidžiama indų filosofijos recepcija Schopenhauerio filosofijoje, išryškinama teosofų veikla XIX a. Vokietijoje, parodoma, kas darė įtaką Vydūno pasaulėžiūros formavimuisi.

ĮVADAS

Vydūno pasaulėžiūros formavimuisi įtakos turėjo XIX a. Vokietijoje susikūrusi dvasios istorinė (*Geistesgeschichte*) mokykla ir propaguojamos teosofų idėjos. Dva-

RAKTAŽODŽIAI: Vydūnas, Hegelis, Schopenhaueris, vokiškasis idealizmas, teosofija, sąmonės filosofija.

KEY WORDS: Vydunas, Hegel, Schopenhauer, German idealism, theosophy, philosophy of consciousness.

sios istorinės mokyklos koncepcija rėmėsi gyvenimo filosofija, kurios vienas kūrėjų buvo Berlyno universiteto profesorius Wilhelmas Dilthey'us (1833–1911). Vokiečių teosofai savo doktriną grindė Rytų filosofijos įvairių pakraipų teorijomis bandydami jas sujungti į vieną visumą.

XVII–XVIII a. vokiečių filosofai G. W. Leibnizas (1646–1716), Ch. Wolffas (1679–1754) buvo vieni pirmųjų, kurie susipažino su budizmu, Konfucijaus filosofija, etika, politika. Leibnizas, susipažinęs su kinų tekstais, sukūrė dvejetainę skaičiavimo sistemą, o konfucianizmą vadino neapreikštąja teologija. Jis susirašinėjo su jėzuitu tėvu Joachimiu Bouvet (1656–1730), misionieriumi Kinijoje, ir paskelbė studiją apie kinų filosofiją bei religiją, siekė įsteigti kinų-europiečių mokslo akademiją.

XVIII–XIX a. Rytų filosofijai dėmesio skyrė G. W. F. Hegelis (1770–1831), W. Goethe (1749–1832), A. Schopenhaueris (1788–1866), Dilthey'us, F. Nietzsche (1844–1900), Edmundas Husserlis (1859–1938) ir kt. Paveiktas G. W. F. Hegelio išplėtotos sąmonės galių teorijos, Dilthey'us siūlo grįžti prie I. Kanto (1724–1804) – transformuoti jo grynojo proto kritiką į *istorinio proto kritiką* ir, pasitelkus empirinius mokslus, analizuoti sielos gyvenimą.

Vokiečių filosofijoje ir kultūriniame gyvenime Dilthey'us suvaidino svarbų vaidmenį nukreipdamas mokslų metodologiją istorizmo kryptimi. Jo idėja, kad humanitarinių mokslų objektas yra istorinė-socialinė tikrovė, formavo opoziciją pozityvizmui ir atvėrė kelią iracionalistinei srovei – gyvenimo filosofijai, skatino jaunuosius filosofus ir menininkus domėtis sąmonės filosofija.

Kurdamas *istorinio proto kritikos* koncepciją, Dilthey'us postuluoja naujas kategorijas, kurias pavadina *realiomis* arba *gyvenimo* kategorijomis. Šios kategorijos skiriasi nuo Kanto transcendentalinės filosofijos abstrakčių kategorijų tuo, kad netarpiškai remiasi pačiu gyvenimu ir jo išgyvenimu: „Gyvenimas savo unikalume pasiekiamas kategorijomis, kurios svetimos gamtos pažinimui. Ir čia esminis momentas yra tai, kad šios kategorijos nėra *a priori* taikomos gyvenimui kaip kažkas jam svetima, o glūdi paties gyvenimo esmėje“ (Дильтей 2004: 281).

Egzistencinė Dilthey'aus kryptis, teigianti, kad kategorijos yra reali tikrovės raiška, atskleidžianti gyvenimo vidinį sąryšį, kurį subjektas tiesiogiai išgyvena ir supranta, tapo populiarūs įvairiuose sluoksniuose. Dilthey'aus filosofijoje atsiranda *aš* ir pasaulio vienybė, ir tokiu būdu pasaulis žmogui atsiskleidžia kiekvieną akimirką tam tikromis reikšmėmis, kurias jis turi suprasti. Kaip pažymi Arūnas Sverdiolas, „Dilthey'ui kaip tik rūpėjo sučiuopti žmogaus egzistencijos savybę, priklausomą nuo to, kad jis esti savo paties veiksmų, dirbinių ir kūrinių steigiamame, saugomame ir skleidžiamame pasaulyje“ (Sverdiolas 2002: 41).

Dilthey'aus gyvenimo filosofija ir dvasios mokslų ugdymo metodologija turėjo tiesioginį poveikį sociokultūrinių tyrimų plėtotei: buvo įtraukti eksperimentinės psichologijos nedirektyvios terapijos laimėjimai. Sociokultūrinių tyrimų rezultatai egzistencinei-fenomenologinei ir hermeneutinei filosofijai leido suprasti ir aiškinti dėsnius, kurie valdo žmogiškąją tikrovę ir suponavo klausimą, kas gyvenimas *yra*, kurį iškėlė M. Heideggeris. Kai kurie tyrėjai Heideggerio egzistenci-

nę analitiką „iš esmės laiko pagilintu Dilthey'aus gyvenimo hermeneutikos variantu“ (ten pat: 28).

Kartu su gyvenimo filosofija populiarėjo ir teosofų veikla, kūrėsi teosofijos studijų centrai. Tai siejama su jos ir dzenbudizmo idėjų plėtra. Anot Tado Snuviškio, šios idėjos prisidėjo, kad „Rytų filosofija šiandien populiariajame diskurse dažniausiai suprantama kaip susijusi su mistika, meditacija, religija bei fizinėmis praktikomis“ (Snuviškis 2016). Vis dėlto, Snuviškio nuomone, Rytų mąstymas apima kur kas daugiau dalykų (žr. ten pat). Pasak Audriaus Beinoriaus, „Vakarų fenomenologui indų sąmonės tyrimėjimais yra neišvengiamas lobynas, teikiantis daug vertingų išvalgų ir praplečiantis kultūrinę bei probleminę sąmonės tyrimėjimų erdvę“ (Beinorius 2002: 350).

Į šią kultūrinę aplinką 1896 m. patenka Vydūnas, atvykęs kaip laisvas klausytojas į vasaros studijas Greifsvaldo universitete. Šiame universitete vasaromis jis studijavo iki 1899 m., kitas ketu-

rias vasaras praleido Halės ir Leipcigo universitetuose. 1913 m. Vydūnas išvyksta į Berlyno universitetą, kur studijavo šešerius metus (Bagdonavičius, Martišiūtė-Linartienė 2017: 96–97). Vokietijoje tuo laikotarpiu, be dvasios istorinės mokyklos ir teosofijos studijų, buvo populiarūs Hegelio, Schopenhauerio filosofinės idėjos, kūrėsi neokantininkų mokykla, atsirado eksperimentinė psichologija, pradėjo reikštis Nietzsche, H. Bergsonas (1859–1941), G. Simmelis (1858–1918).

1900 m. Leipcige Vydūnas susipažįsta su masonų ordino nariu gydytoju dr. Franzu Hartmannu (1838–1912), vienu iš Vokietijos teosofų draugijos įkūrėjų. Apsilankęs draugijos narių skaitomose paskaitose, jis susižavi teosofų idėjomis ir tampa ne tik šios draugijos nariu, bet ir jų idėjų propagotoju. 1902 m. Tilžėje Vydūnas įsteigė teosofų draugijos skyrių, kuris veikė iki 1935 m. (žr. ten pat: 102). Vokiškojo idealizmo ir teosofijos studijos Vydūną atvedė prie Rytų filosofijos ir žmogaus dvasinio prado paieškų.

HEGELIO POŽIŪRIS Į RYTŲ FILOSOFIJĄ

Hegelis, susipažinęs su kinų ir indų filosofija, ją apibūdino kaip religinę pasaulėžiūrą: „Rytų filosofija, veikiau yra apskritai Rytų religiniai vaizdiniai – tam tikra religinė pasaulėžiūra, kuri dėl savo panašumo gali būti laikoma filosofija“ (Hegel 1999: 175). Hegelį domina religijos ir filosofijos santykis, nes jo teigimu, abi šios sritys yra artimos, o skirtumas pasireiškia sąmonės buvimo būduose. Hegelio aiškino: „Religinėje sąmonėje žinojimo apie objektą forma yra vaizduotės dalykas, ji turi šiek tiek jausmo“ (ten

pat: 139), o filosofijoje yra kitaip, jos „santykis su savo objektu turi mąstančios sąmonės formą“ (ten pat: 128).

Hegeliui religijos ir filosofijos turinys yra bendras, skiriasi tik jų formos. Vis dėlto filosofija turi pranašumą prieš religiją, nes mąstydamą ji suvokia ir religiją, ir save pačią, ji supranta ir racionalizmą, ir supernatūralizmą. Religija, kadangi remiasi vaizduote, nesupranta sąvokų, visuotinio mąstymo dimensijų. Tačiau dvasiai, kuri apibūdinama kaip tai, kas mąsto, nori, geidžia, pasak He-

gelio, „kokia ji yra savaime ir sau, religijos forma yra būtina. Ji yra tiesos forma, kuria ji egzistuoja visiems žmonėms ir kiekvienam sąmonės būdai; šita visiems žmonėms būdinga forma yra, pirma, juslinė sąmonė ir, be to, antra, visuotinum formos įmaišymas į juslinius reiškinius, refleksija“ (ten pat: 143–144).

Konstatuodamas filosofiją kaip mąstančios sąmonės formą, Hegelis pabrėžia, kad tai nereiškia, jog religijoje nemąstoma. Religijoje taip pat mąstoma, tik kitaip – jai būdingi vaizdiniai, taip pat ir visuotinės idėjos, esančios mituose ir pasakojimuose. Be to, yra Bažnyčios tėvų filosofija ir scholastinė filosofija, kuri labiau atitinka teologijos mokslą. Taigi, pasak Hegelio, filosofija ir religija istorijoje nuolat susipina, o jų tarpininkas yra menas: pavyzdžiui, mitologijose, „kaip tikruose meno kūrinuose, glūdi mintys, visuotinės apibrėžtys, tiesa, nes jos pagrįstos protingumo instinktu“ (ten pat: 145). Meno kūriniais Hegelis priskiria su mitais susijusias misterijas, kuriose atsispindėdavo senovės kultū elementai, gamtos procesų įvaizdžiai, dievų gyvenimo istorijos. Menai priklauso giesmės, įvairios šventės, vaidinimų metu atliekami šokiai.

Vertindamas indų kultūrą, Hegelis pabrėžia, kad ji didinga, bet indų filosofijai nesuteikia savarankiško statuso, tapatina ją su religija: „Vedos yra indų filosofijos pagrindas, net jų ateistinės filosofijos pagrindas; pastarojoje taip pat netrūksta dievų, o Vedos joje vaidina labai didelį vaidmenį“ (ten pat: 184). Pabrėždamas indų filosofijos neatsiejamą suaugimą su religija, Hegelis mato pana-

šumą su viduramžių scholastine filosofija ir teologija, teigdamas, kad tai yra „kaip kad scholastinė filosofija buvo suaugusi su krikščionių dogmatika ir rėmėsi Bažnyčios tikėjimu, kuris buvo scholastinės filosofijos prielaida“ (ten pat).

Indologė Viktorija Lysenko, tyrinėjama Vakarų ir Rytų kultūrų sankirtą, pažymi, kad su Hegelio vardu „siejamas europinės minties posūkis, kuris mus amžiams atitolino nuo Indijos ir kurį šiandieną mes vadiname europocentrizmu, arba eurocentrizmu – mąstymu, išreiškiančiu, kad filosofija yra išskirtinai Vakarų Europos kultūros kūdikis, o kitos mąstymo tradicijos neturi su ja tiesioginio ryšio, nes yra kilusios iš kitų kultūros šaltinių. Geriausiu atveju jos tegali pretenduoti į „ikifilosofijos“ statusą, kuris organiškai nesugeba tapti „sava filosofija“. Už šios krypties mąstymą mums visiems yra atsakingas Hegelis, jo istorijos filosofijos koncepcija“ (Лысенко 2018).

Šiek tiek vėliau, susipažinęs su indologo Henry'io Thomo Colebrooke'o (1765–1837) tyrimais, Hegelis pakeitė nuomonę:

Tik neseniai mes įgijome tvirtų žinių apie indų filosofiją. Apskritai paėmus, filosofija buvo laikomi religiniai vaizdiniai, bet naujaisiais laikais pagaliau susipažinome su išties filosofiniais veikalais. Colebrooke mums pateikė ištraukų iš dviejų filosofinių indų veikalų, ir tai buvo mūsų pirmoji pažintis su indų filosofija (Hegel 1999: 184).

Tačiau Hegelio ankstesnis kinų ir indų kultūros apibūdinimas filosofams ilgam tapo stereotipu, kad *Rytų filosofija neverta dėmesio*. Vis dėlto Hegelio skiria-

mas dėmesys Rytų kultūroms, jo indų ir kinų filosofinių sistemų analizė – tai buvo vienas svarbiausių Rytų kultūros is-

toriografinių tyrimų ir jo išvalgomis naudojosi ne tik amžininkai, bet ir vėlesnių kartų kultūros tyrėjai.

RYTŲ FILOSOFIJOS RECEPCIJA SCHOPENHAUERIO FILOSOFIJOJE

Hegelio amžininkas Schopenhaueris, priešingai nei Hegelis, susižavėjo indų filosofija. Jis buvo vienas pirmųjų, susidomėjusių Rytų filosofija, ir jos idėjas taikė savo plėtojamose koncepcijose.

1813 m. apgynęs Jenos universitete filosofijos daktaro disertaciją „Apie pakankamo pagrindo dėsnio keturgubą šaknį“, Schopenhaueris atvyko į Weimarą praleisti žiemos laikotarpį pas motiną. Jo motina buvo rašytoja, laikė literatūros saloną, bendravo su Goethe, rašytoju ir poetu Christophu Martinu Wielandu (1733–1813), filosofu ir literatūros kritiku Friedrichu Schlegeliu (1772–1829), broliais Grimmais – Jakubu (1785–1863) ir Wilhelmu (1786–1859).

Susipažinęs su Goethe, Schopenhaueris diskutavo fiziologinius-psichologiniais spalvų priėmimo ir suvokimo klausimais. Goethe dvidešimt metų tyrinėjo matematikų, fizikų darbus spalvų ir šviesos klausimais, itin daug dėmesio skirdamas fiziologijai. Jo nuomone, pirminis šviesos fenomenas egzistuoja objektyvioje realybėje nepriklausydamas akies regėjimui. Schopenhaueris į šią problemą pažiūrėjo kitu aspektu: jis bandė spalvų prigimtį paaiškinti žmogaus akies fiziologiniais gebėjimais.

Po diskusijų su Goethe Schopenhaueris išvyko į Drezdeną ir ten per penkias savaites parašė studiją *Apie regėjimą ir spalvas*, remdamasis mokslo laimėjimais, Kantu ir kinų filosofija. Skaitytojams,

prieš skaitant traktatą, jis siūlo susipažinti ir „suprasti Kanto doktriną apie *a priori*, subjektyvias, intelektines pažinimo formas“ (Schopenhauer 1994). Tai jis sieja su Kanto teiginiu, kad subjektas yra objekto egzistavimo sąlyga, ir todėl spalvų tyrimuose Schopenhaueris dėmesį sutelkė į akies aktus. O Goethe šviesos aktus analizavo nepriklausomai nuo subjekto.

Aiškindamas akies tinklainės veiklą, Schopenhaueris rėmėsi kinų filosofija *In* (moteriškojo prado) ir *Jang* (vyriškojo prado) opozicija šviesai–tamsai apibūdinti: „Tinklainės aktyvumas, panašiai kaip *In* ir *Jang*, yra padalintas į dvi dalis, kurios viena kitą veikia ir siekia susivienyti. Raudona, oranžinė ir geltona kaip paprastai gali nurodyti pliuso ženklą. Žalias, mėlynas, violetinis gali būti neigiamas poliūs“ (ten pat, sk. 2.4, § 6).

Tais pačiais metais motinos literatūros salone Schopenhaueris susipažino su orientalistu, teisės mokslų daktaru Friedrichu Majeriu (1772–1818), filosofu, rašytoju, literatūrologu Johanno Gottfriedo Herderio (1744–1803) mokiniu. Majeris supažindino Schopenhauerį su Indijos senove – Hindu kultūros istoriniais, filosofiniais ir mitologiniais raštais.

Schopenhaueris kartu su Majeriu studijavo vedantų filosofiją, analizavo vedų misticizmą, skaitė Bhagavadgytą. Po įtemptų Rytų filosofijos studijų Schopenhaueris konstatavo, kad upanišados kartu su Platono ir Kanto filosofija yra jo

kuriamos filosofinės sistemos pagrindas. Jis pabrėžė, kad šios sistemos esmė atspindi teiginyje: pasaulis yra valios išraiška, o tikrąjį pažinimą „randame Vedose, aukščiausio žmogui pasiekiamo pažinimo ir išminties vaisiuje, kurio branduolys pagaliau pasiekė mus per upanišadas, didžiausią šio šimtmečio dovaną“ (Schopenhauer 1995: 492).

Schopenhauerio nuomone, Vakarams susipažinus su indų kultūra, atsivers naujas istorijos tarpsnis. Tai jis bando atskleisti savo veikaluose. 1819 m. publikuoja traktatą *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*, o 1836 m. – *Apie valią gamtoje* išreiškdamas metafizinę nuostatą, grindžiamą upanišadų tekstais. Traktato *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys* pratarinėje Schopenhaueris rašo, „kad sanskrito literatūros įtaka bus ne mažesnė, nei XV a. buvo graikiškos literatūros atgaivinimas“ (ten pat: 23), o senovės indų išmintis parodo, kad žmogaus ir žmonijos išsigelbėjimas glūdi valios gyventi neigime. Jo tvirtu įsitikinimu, „indų išmintis sugrįš į Europą ir iš pamatų pakeis mūsų pažinimą ir mąstymą“ (ten pat: 494).

Pasaulis Schopenhaueriui yra iracionalus, jo vidinis pagrindas – valia, o jo išorinė raiška – vaizdinys. Upanišadų veikiamas Schopenhaueris teigia, kad „bet kokio tikslo nebuvimas, bet kokių ribų nebuvimas sudaro valios savaime esmę, nes ji yra begalinis veržimasis“ (ten pat: 248). Remdamasis vedantos filosofija, gamtos mokslininkų ir fiziologų tyrimais, Schopenhaueris valią apibūdina kaip nesąmoningą: „Grynoji valia pati savaime yra nesąmoninga; tai aklas nesulaikomas veržlumas“ (ten pat: 386), o kiekvieno organizmo pasireiškimą –

kaip universalios valios akta: „visa gamta yra valios gyventi pasireiškimas ir išsipildymas. Šio pasireiškimio forma yra laikas, erdvė ir priežastingumas, o per juos – individuacija, kartu lemianti, kad individas turi atsirasti ir išnykti“ (ten pat: 387).

Taigi realaus pasaulio egzistavimo pagrindas yra valia, o *valia gyventi* – reali būtis, o ne mąstymas apie ją. Pažinimą, pasak Schopenhauerio, valia įgyja, kai jai atsiskleidžia jai tarnaujantis objektas, kuris „yra ne kas kita, kaip šis pasaulis, gyvenimas, kaip tik toks, koks jis yra“ (ten pat: 386). Todėl reiškinių pasaulį Schopenhaueris vadina valios veidrodžiu, jos objektiškumu.

Žmogus, kaip reiškinys, Schopenhauerio teigimu, egzistuoja pažinimui, pavaldžiam valiai. Žmogus, valia kaip dovaną gavęs gyvenimą, siekia jį filosofškai apmąstyti ir pamato, kad „gimimas bei mirtis niekaip nepalyti nei valios, visų reiškinų daikto savaime, nei pažinimo subjekto, visų reiškinų žiūrovo“ (ten pat). Gyvenimą, kuris vienodai priklauso gimimui ir mirčiai, Schopenhaueris apibūdina kaip pasireiškimą per individus, kurie atsiranda ir pranyksta.

Geriausiai, anot Schopenhauerio, tai paaikškina indų mitologija, teigianti, kad „gimimas ir mirtis yra esminiai koreliatai, vienas kitą neutralizuojantys ir sunaikinantys“ (ten pat: 387). Rytų religijos, Schopenhauerio nuomone, labiau nei krikščionybė suvokia valios gyventi neigimo reikšmę: „tai, ką mes pavadiname valios gyventi neigimu, labiau išvystyta, įvairiau išreikšta ir gyviau pavaizduota, negu tai galėjo būti krikščionių bažnyčioje ir Vakarų pasaulyje, mes randame

seniausiuose sanskrito kalbos paminkluose“ (ten pat: 533).

Sunaikinus valią, išnyksta pasaulis, kuris yra valios sapnas, ir lieka, Schopenhauerio teigimu, tuščias niekis. Šio niekio žmonės bijo, bet jie, konstatuoja Schopenhaueris, turėtų elgtis kaip indai pasinerdami į Brahma arba budistų Nirvaną, kur nebėra nei subjekto, nei objekto. Šiuo atveju baigiasi filosofija ir prasideda mistika, tačiau Schopenhaueris

nori likti filosofijoje, todėl jis grįžta prie Kanto analizės.

Schopenhauerio Rytų filosofijos integravimas į Vakarų kultūrą turėjo įtakos F. Nietzsche'is, A. Bergsono, N. Hartmanno, H. Rickerto, E. Husserlio, M. Heideggerio ir kt. filosofų pasaulio ir tikrovės koncepcijų plėtojimui, gyvenimo filosofijos, egzistencializmo ir fenomenologijos kryptį atsiradimui, taip pat Vydūnui studijuojant sąmonės filosofiją.

TEOSOFŲ VEIKLA XIX A. VOKIETIJOJE

Vakaruose XIX a. pabaigoje ir XX a. vyko trečiasis Rytų filosofijos plėtros etapas. Pirmasis etapas siejamas su XVII–XVIII a. jėzuitų misijomis į Kiniją ir Japoniją, sukėlusiomis susidomėjimą kinų filosofija. Antrasis Rytų filosofijos sklaidos etapas Europoje prasidėjo XVIII a. antrojoje pusėje su britų invazija į Indiją. Buvo susipažinta su upanišadomis, pradėta studijuoti sanskritą, indų filosofiją. Indų kultūra susižavėjo F. W. J. Schellingas (1775–1854), J. G. Herderis (1774–1803), J. W. Goethe, F. Schlegelis (1772–1829), A. W. Schlegelis (1767–1845), o Schopenhaueris teigė, kad indų kultūra Europai atvers naująjį renesansą. Remdamasis upanišadomis, Schopenhaueris postulavo savo filosofijos pagrindinę idėją: *pasaulis yra valios išraiška*.

Trečiajame etape Rytų filosofijos plėtrai Europoje itin svarbų vaidmenį suvaidino teosofų draugija, kurią 1875 m. su savo bendražygiais įkūrė Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891). Atsakydama į klausimą, kas yra teosofija, Blavatsky rašė: „Teosofija yra sąjungininkas visų žmonių, kurie, kiekvienas savaip, bet nuošir-

džiai stengiasi pažinti Dieviškąjį Principą, Jo savitarpio ryšį su žmogumi ir Jo gamtinius pasireiškimus. Lygiai taip pat ji yra sąžiningo mokslo sąjungininkė, bet tik iki tol, kol šis nesikiša į psichologijos ir metafizikos sferas“ (Blavatsky 2012).

Blavatsky veikalą *Slaptoji doktrina* iš anglų į vokiečių kalbą išvertė filosofijos dr. Robertas Froebe (1865–?), o redakcinius pataisymus padarė F. Hartmannas. Apie šį veikalą Vydūnas rašė: „šitas raštas yra įstabiausias dalykas XIX amžiaus, ir jis vis daugiau pastos pažįstamas, kaip veik žmonija pradės vėl daugiau ir giliau manyti“ (Vydūnas 1992).

Rytų kultūros analizei ir jos populiarinimui F. Hartmannas 1892–1900 m. Leipcige leido mėnesinį žurnalą „Lotoso žiedai“, kuriame spausdino savo paties išverstus indų šventuosius tekstus ir Blavatsky kūrybą. Teosofas leidėjas Hugo Goringas iš Veimaro 1894–1896 m. išleido 30 tomų knygu seriją *Teosofiniai darbai*, o Leipcigo teosofų spaustuvės savininkas Wilhelmas Friedrichas 1898–1900 m. išleido 12 tomų knygu seriją *Ezoterikos biblioteka*. Šiose serijose spausdinami te-

osofų straipsniai, upanišadų, *Bhagavad-gytos*, Tao-Te King, Tattva Bodha („Tiesos pažinimas“) vertimai, aprašoma Mahatmų veikla.

1896 m. Vokietijoje susikuria nauja teologų asociacija, kurios vykdomasis direktorius Paulis Zillmannas (1872–1940) pradėjo leisti mėnesinį žurnalą „Naujos metafizikos apžvalga“, kuriame taip pat buvo publikuojami darbai iš psichologijos, okultizmo, parapsichologijos, mistikos, svamio Vivekanandos tekstų vertimai, Rytų filosofų tekstai.

Vokietijoje įvairiuose miestuose kūrėsi maži teosofijos centrai, kurių dauguma priklausė Hartmanno vadovaujama teosofų draugijai, bet buvo ir naujų teosofijos centrų, kurie nepritarė Hartmanno ir Blavatsky idėjoms. 1902 m. iš Vienos į Veimarą dirbti su moksliniu Goethe's palikimu atvyko jaunas filosofas Rudolphas Steineris (1861–1925).

Steineris įstojo į Berlyno teosofijos draugiją ir buvo išrinktas jos generaliniu sekretoriumi. Šią draugiją įkūrė Londo-

no teosofai. Tačiau Steinerio krikščioniškoji mistinė koncepcija Kristaus atžvilgiu sukėlė diskusijas ir tiek Bažnyčios, tiek ir teosofų nepritarimą. Nesutikdamas su kai kuriais teosofijos teiginiais, Steineris plėtojo požiūrį, kad Kristus tapo impulsu žmonijos sąmonei atsigręžti į dvasinius pasaulius.

1912 m. Steineris įkuria Antroposofijos draugiją, kuri veikia ir dabar. Jis bando apjungti Rytų kultūrą, antikos mistrijas, viduramžių mistiką su naujųjų laikų idealistine filosofija ir mokslo laimėjimais. Tokia sintezė, Steinerio nuomone, turėtų padėti žmogui pažinti tiesą, Dievą, suprasti tikrovės esmę ir savo prigimtį.

Absoliuti dvasia, grynoji ir istorinė sąmonė, niekis, valia, nebūties koncepcija tampa diskusijų objektu. Hanso Georgo Gadamerio (1900–2002) teigimu, XIX a. Vokietijoje, modernaus mokslo ir Rytų mąstymo sankirtoje, žmonijai istorijos klausimas „rūpi ne kaip mokslinio pažinimo problema, o kaip savos gyvenimo sąmonės problema“ (Gadamer 1999: 3).

VYDŪNO SĄMONĖS FILOSOFIJA

Susipažinęs su Vakarų filosofija, Rytų religijomis ir teosofų idėjomis, Vydūnas susidomi gyvenimo filosofija ir bando atsakyti į klausimą, kas yra žmogus, kas yra sąmonė, kas yra pasaulis. Norint atsakyti į šiuos klausimus, reikia apmąstyti sąmonės prigimties ištakas, jos ryšį su pasauliu ir individu, dvasinės veiklos sferas, asmenybę formuojančių galių principus, jų raišką ir realizaciją.

Filosofiniame veikale *Sąmonė* (Vydūnas 1936), kuris buvo rašomas apie 20 metų ir paskelbtas 1936 m., Vydūnas

sąmonės analizės kontekste bando atskleisti žmogaus esmę, jo gyvenimo prasmę ir paskirtį, jo santykį su pasauliu ir Absoliutu. Kaip pažymi V. Sezemanas, šių klausimų nagrinėjimas yra artimas „tai filosofinei tradicijai, kuri senovėj prasideda nuo Sokrato ir Platono ir kurią mūsų laikais atstoja ypač Scheleris, Heideggeris, Jaspersas Vokietijoje, Le Senne ir kiti Prancūzijoje“ (Sezemanas 1997: 671–675).

Pasitelkdamas upanišadų išmintį, Vydūnas sąmonės plėtimąsi per žinias pa-

lygina su jos šviesėjimu ir įgyjamu gebėjimu atspindėti suvoktą pasaulį:

pasaulis su kiekviena atskira sąmone, kuri jame sušvinta, pasidaro turiningesnis ir turiningesnis. O dar daugiau reiškia, kad kiekviena sąmonė visą pasaulį savaip atspindi (Vydūnas 1936: 43).

Įgijusi naują turinį, kiekviena sąmonė supažindina kitą sąmonę su naujomis žiniomis ir kiekviena sąmonė nuo šių žinių vis kitaip suspindi. Toks pasaulio atspindys sąmonėse, kurių Vydūnas palygina su begalinės jūros mirgėjimu ir bangavimu, rodo visatos apimtį ir atskiros sąmonės atsiradimo ir išnykimo procesą laike. Pasinaudodamas upanišadų šviesos metafora ir sutapatindamas sąmonę su šviesa (ten pat: 44), Vydūnas nori parodyti, kad sąmonė, kaip saulės šviesa, apšviečia viską ir save pačią.

Siekdamas pateikti filosofinę sąmonės koncepciją, Vydūnas remiasi vokiškuoju idealizmu ir teosofų idėja, kad religija, filosofija ir mokslas sudaro bendrą vieningą visumą, kuri padeda išvengti konflikto tarp sąmonės ir materijos, religijos ir mokslo, tikėjimo ir pažinimo. Analizuodamas sąmoningumo apraiškas, jis naudojami introspekcinę reflektiviąją indų tradicijos patirtimi.

Žmogus, kaip sudėtinga būtybė, turinti dvasišką ir kūnišką prigimtį, pasak Vydūno, yra veikiamas nesąmoningų ir sąmoningų veiksmų. Jis pripažįsta, kad išorinio pasaulio būtį ir struktūrą lemia gamtos jėgos, kurios atlieka hierarchinę suderinamumo funkciją nuo mineralų prie augmenijos, nuo augmenijos prie gyvūnijos (ten pat: 55), tačiau jos veikia nesąmoningai. Šios gamtos jėgos žmogaus kūniškoje prigimtyje reiškiasi per

įvairius fiziologinius procesus palaikydamos gyvybingumą (ten pat: 45).

Sąmonės padedamas žmogus gali pažinti ir valdyti jame pasireiškiantį nesąmoningų jėgų veikimą. Vydūnas pabrėžia, kad „sąmoningumas šviesina nesąmoningumą“ (ten pat: 28), tačiau sąmoningumas neatsiranda iš nesąmoningumo. Tai yra du pagrindiniai gyvenimo pradai, kurie formuoja kūrybinį vyksmą ir konstruoja pasaulį. Žmogaus esmė, konstatuoja Vydūnas, „yra, taip sakant, sąmoningumo akis“ (ten pat: 43), o žmogaus esmė reiškiasi per sąmonę.

Sąmoningumas ir nesąmoningumas turi tam tikrus lygmenis, o pati sąmonė atitinkamame lygmenyje turi dar sąmoningumo laipsnius. Apie tai rašė Schopenhaueris, teigdamas: „Jau žmonių intelekto aštrumo laipsnis būna labai nevienodas, o jo skirtumai tarp įvairių gyvūnų rūšių dar žymesni“ (Schopenhauer 1995: 69). Anot Vydūno, sąmoningumo ir nesąmoningumo santykio nustatymas priklauso nuo daugelio faktorių, pavyzdžiui, nuo pasaulyje veikiančių gaivališkumo jėgų ar žmonijos įgytų žmoniškumo galių (Vydūnas 1936: 33). Sąmoningumo laipsniai lemia žmogaus veiklą, o jo valia padeda siekti aukštesnių sąmoningumo laipsnių (ten pat: 40), dėl kurių žmogus pažįsta save.

Traktuodamas valią kaip žmogaus esmės apraišką, Vydūnas kritikuoja Schopenhauerį. Jis nepitaria jo teiginiams, kad valios tikslas yra išsaugoti savo egzistenciją, kad valia yra neprotiną ir todėl žmonės tampa savo valios vergais, kad gyvenimas yra kančia (ten pat: 108–109). Nepitaria Vydūnas ir

Nietzsche's skelbiamai idėjai, kad gyvenimo prasmė yra „valia galiai išsigyti“, pabrėždamas jos klaidingą interpretaciją. Vydūnui „valia galiai išsigyti“ yra priimtina tik tuo atveju, kai suprantama „kaip galia, kuri visa, kas esti, nori globoti, nori kelti į šviečiantį sąmoningumą, į laimingą dvasinę būseną“ (ten pat: 111).

Vydūno koncepcija „valia gyventi“ susieta su sąmoningumo ugdymu, kuris remiasi kūryba. Sąmonės įgyta kuriamoji galia, valdoma *ašainės* sąmonės (savi-monės. – D. M. S.), tobulina ir įprasmina pasaulį. *Ašainė* sąmonė, būdama asmens valdančiąja galia, atveda jį į sąmoningumo sferą, t. y. „nurodo į visatos buvimo, į visatos gelmių slėpiningumą ir pradžią“ (ten pat: 95). Taip pat kuriamoji galia, kurią stimuliuoja *ašainė* sąmonė, Vydūno teigimu, kuria kultūrą ir jos žmoniškumo apraiškas: mokslą, meną, estetiką, kalbą, dorą, religiją.

Mokslas, kurio galia yra protas, žmogaus gyvenimą padaro sąmoningą ir skaidrų. Mokslo padedamas žmogus

pažįsta ir įvaldo gamtos galias bei kuria savo ir visuomenės gyvenimą: „Mokslu, kurį žmonės kuria, reiškiasi iš tikrųjų ta pati pasaulį statančioji galia kaip ir gamtoje“ (ten pat: 115–116). Tačiau mokslinė veikla, pasak Vydūno, neatskleidžia visų žmogaus kūrybinių galių, jų dvasinės esmės. Kaip kuriantis dvasinis subjektas žmogus pasireiškia mene: „Kiekvienas menas gimsta iš žmoniškumo esmės, kada ji ryžtasi daiktų pasaulyje kurti vaizdus ir pavidalus“ (ten pat: 118). Mokslas ir menas, kaip būtiškoji raiška, kūrybinėms galioms suteikia dvasingumo ir žmogaus elgsena būna sudvasinama. Dvasingumas, glūdintis asmenybėje, yra doros reikšimosi sfera: „Doroje žmogaus esmė laikosi lyg atsitraukusi nuo jo, tarsi prižiūrėdama visas kitas asmenybės galias iš aukšto“ (ten pat: 144).

Vydūno *sąmonės* filosofija – tai diskursas apie žmogaus raišką pasaulyje ir jo dvasinio tobulėjimo kelią, tai savitarpio supratimo tiltas tarp Rytų ir Vakarų kultūrų bei skirtingų mąstymo būdų.

IŠVADOS

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje sąmonės filosofijos tematika Vokietijoje siejama su istorizmo, psychologizmo ir Rytų filosofijos tarpkultūriniu diskursu. Diskusijos apie žmogaus gyvenimo prasmę, dvasinį tobulėjimą, valios laisvę, transcendentalinį *ego*, Absoliutą, tikėjimo klausimus vyko dviejų filosofinių apmąstymų sankirtoje. Vienoje pusėje buvo Hegelio europocentrizmo idėjos rėmėjai, kitoje – Schopenhauerio Rytų filosofijos integravimo į Vakarų filosofinę sistemą šalininkai ir teosofai.

Vydūno sąmonės filosofija grindžiama vokiškojo idealizmo ir Rytų filosofijos idėja, kad religija, filosofija ir mokslas sudaro bendrą vieningą visumą, kuri padeda išvengti konflikto tarp sąmonės ir materijos, religijos ir mokslo, tikėjimo ir pažinimo. Analizuodamas sąmoningumo apraiškas, jis naudojami introspekcinę reflektiviąją indų tradicijos patirtimi.

Apibendrinamas Schopenhauerio ir Nietzsche's kategoriją „valia gyventi“, Vydūnas teigia, kad „valia gyventi“, kaip

vertybinės sąmonės galia, lemia sąmoningumo ugdymą. Sąmoningumo ugdymas yra paremtas kūryba, kurią valdo „ašainė“ sąmonė. Sąmonės įgyta kuriamoji galia tobulina ir įprasmina pasaulį.

Žmogaus dvasingumo požymius Vydūnas sieja su kūryba, kuri, valdoma „ašainės“ sąmonės, tobulina ir įprasmina žmoniškumo apraiškas – mokslą, meną ir dorą.

Literatūra

1. Bagdonavičius Vaclovas, Martišiūtė-Linartienė Aušra. 2017. *Vydūnas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
2. Beinorius Audrius. 2002. *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
3. Blavatsky Helena. 2012. Kas yra teosofija? Kas yra teosofai? Internetinė prieiga <<http://teosofija.gindia.lt/kas-yra-teosofija-kas-yra-teosofai.html>> [žiūrėta 2019 01 30]
4. Gadamer Hans-Georg. 1999. Istorijos problema naujojoje vokiečių filosofijoje. *Istorija. Menas. Kalba*. Iš vokiečių k. vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos.
5. Hegel Georg Wilhelm Friedrich. 1999. *Filosofijos istorijos paskaitos*, t. I. Iš vokiečių k. vertė A. Lozuraitis. Vilnius: Alma littera.
6. Schopenhauer Arthur. 1994. *On Vision and Colours*. Translated by E. F. J. Payne. 2. 1. Preface. Internetinė prieiga <[https://en.wikipedia.org/wiki/On_Vision_and_Colours#Preface_to_the_second_edition_\(the_first_addition_had_no_Preface\)](https://en.wikipedia.org/wiki/On_Vision_and_Colours#Preface_to_the_second_edition_(the_first_addition_had_no_Preface))> [žiūrėta 2019 02 14]
7. Schopenhauer Arthur. 1995. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Iš vokiečių k. vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.
8. Sezemanas Vosylius. 1997. Recenzijos. Vydūno „Sąmonė“. *Raštai. Filosofijos istorija. Kultūra*. Vilnius: Mintis.
9. Snuviškis Tadas. 2016. Rytų ir pasaulio filosofija. Internetinė prieiga <<http://rytuifilosofija.blogspot.com/2016/06/viskas-ir-niekas-rytu-filosofijos.html>> [žiūrėta 2019 01 24]
10. Sverdiolas Arūnas. 2002. *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos – 1*. Vilnius: Strofa.
11. Vydūnas, 1936. *Sąmonė*. Tilžė: Rūta.
12. Vydūnas. 1992. Teosofija ir teosofiški mokslai. *Raštai*, t. III. Vilnius: Mintis. Internetinė prieiga <<http://teosofija.gindia.lt/teosofija-ir-teosofiski-mokslai.html?showall=&start=1>> [žiūrėta 2019 01 30]
13. Дильтей Вильгельм. 2004. Категории жизни. Перевод с немецкого А. П. Огурцова. *Собрание сочинений в шести томах*. Т. 6. Москва: Три квадрата.
14. Лысенко Виктория. 2018. Комментарии индолога к публикации Владимира Вениаминовича Бибикина «К истории влияния индийской культуры на европейскую мысль». Internetinė prieiga <http://www.bibikhin.ru/kommentarii_indologa> [žiūrėta 2019 02 11]